

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Գլադստոնի հրաժարականը: — Իտալիա: Ապստամբութիւն Սիցիլիայում: Սիցիլիայի սոցիալական և տնտեսական վիճակը: Կրիսպիի մինիստրութիւնը, ֆինանսական և վարչական ռեֆորմների ծրագիրը: Լիազօրութիւնների խնդիրը:

I

Գ Լ Ա Դ Ս Տ Ո Ն

Մարտի 3-ը (նոր տոմար) 1894 մի նշանաւոր թւական է համարւելու Անգլիայի ներքին քաղաքական կեանքի պատմութեան մէջ: Այդ օրը Անգլիայի grat older man (մեծ ծերունին) Վիլիամ Էւարտ Գլադստոն ներկայացրեց Վիկտորիա թագուհուն իւր հրաժարականը առաջին մինիստրի պաշտօնից, որ և ընդունւեց: Գլադստոնը այդ ակտը կատարեց ոչ որպէս յաղթած իւր հակառակորդների ոյժից, այլ ինքնաբերաբար, իբր մի ծերունի, որի 85 տարեկան հասակը իրան այլ ևս չէ ներում տանել Անգլիայի առաջին մինիստրի պաշտօնի ծանրութիւնը: Նա հեռացաւ, երբ իշխանութիւնը իւր կուսակցութեան՝ լիբերալների ձեռքումն է, և հեռացաւ առաջին մինիստրի պաշտօնի համար թագուհուն առաջարկելով մէկին, որին նա իւր քաղաքական ժառանգն էր ընտրել — լորդ Ռոզբերիին, արտաքին գործերի մինիստրին Գլադստոնի վերջին մինիստրութեան մէջ:

Մեծ ծերունին այդ պաշտօնական ակտով վերջ է դնում իւր քաղաքական ասպարէզին և հեռանում՝ մասնաւոր մարդու կեանքի անկիւնը մտնելու համար: Ճիշդ է, նա դեռ մնում է համայնքների (պարլամէնտի պատգամաւորական) ժողովի անդամ, ճիշդ է՝ նա խոստացել է իւր աջակցութիւնը Ռոզբերիին՝ ծանր րոպէներ:

րում, բայց Գլադստոնի քաղաքական կեանքի համար այնուամենայնիւ գիծը դորանով քաշւած պիտի համարել:

Ձեռքած որ մեծ հասակը և վերջերումս աւելացած աչքի տկարութիւնը ինքն ըստ ինքեան փոքրիկ պատճառ չեն կարող համարել Գլադստոնի գործերով ծանրաբեռնւած մի քաղաքական դործիչի հեռանալուն, բայց հասակի վրայ անկասկած է որ ներկայ դէպքում աւելացել են այլ ծանրակշիռ հանգամանքներ Գլադստոնին դրդելու համար այդ քայլն անելու: Պէտք է ասած, որ իւր հրաժարականի օրերը Գլադստոնը առիթ է ունեցել պարլամէնտում ճառախօսելու, և դէմքի զւարթութիւնը, ձայնի զիւլութիւնը այնպէս են եղել, որ ծերունու առողջական դրութիւնը վկայւած է որպէս շատ բաւարար, ոչ պակաս քան վերջին տարիներս առհասարակ: Նա կարող էր յետ քաշել իւր պաշտօնից ծերութեան պատճառով, բայց միայն եթէ դորա վրայ գային ու աւելանային այլ ծանրակշիռ հանգամանքներ: Եւ այդ հանգամանքները իրօք կան: Եւ այդ նոր շառժառիթները այն բնաւորութիւնն ունեն, որ Գլադստոնի հրաժարականը դարձնում են մի նշանաւոր պատմական ակտ՝ կապւած անգլիական լիբերալիզմի ապագայի հետ:

Գլադստոնը, ինչպէս ինքն էր ասել քսան ամիս առաջ և այդ ժամանակից դէս քանիցս կրկնել է, կառավարութեան ղեկը իւր ձեռքն էր վերցրել՝ իւր քաղաքական գործունէութիւնը պսակելու համար իրանդական ինքնավարութեան (հոմ ոուլ) գործը գլուխ բերելով:

Հետեւապէս նա ներկայացրեց հոմ ոուլի օրինագիծը. համայնքների ժողովը, ինչպէս յայտնի է, ձայների բազմութեամբ ընդունեց այն (տես «Մուրճ» 1893 թ. միացեալ № 7—8 էջ 1285): Բայց յայտնի է նաև որ լորդերի ժողովը, որի համաձայնութիւնը պահանջուում է ամեն օրէնքի համար, մերժեց իրանդական ինքնավարութեան օրինագիծը ահագին մեծամասնութեամբ (տես նոյնտեղ, էջ 1286): Օրէնքով այն, ինչ մերժուում է լորդերի պալատում՝ կարելի է նորից ներկայացնել միայն մի տարուց յետոյ, նախ համայնքների ժողովում, ապա լորդերի ժողովում, ինչպէս ամեն մի նոր օրինագիծ: Հարկաւ մի տարի սպասելը մեծ բան չէ մի այդպիսի մեծ գործի համար. բայց հանգամանքի ծանրութիւնը նրա-

նումն է որ լորդերի ժողովը գրեթէ գլխովին պահպանողական է և հետևում է լորդ Սոլսբերին, որի բռնած դիրքը ղեպի իրլանդական բիլլը յայտնի է: Հանգամանքի ծանրութիւնը նրանումն է, ուրեմն, որ լորդերի ժողովի ներկայ կազմը չի թոյլ տալիս յուսալու թէ նա զալ տարի և մօտ ապագայում կը փոխի իւր դիրքը ղեպի իրլանդական բիլլը:

Բայց միւս կողմից Գլադստոնը այն կերպ է գրել իրլանդական ինքնավարութեան խնդիրը և այնքան հաստատ քայլերով է տարել հասցրել նորան մինչ այժմ, որ վերադարձի մասին խօսք անգամ չի կարող լինել: Իրլանդական բիլլը անցողական խնդիր չէ, նա անպատճառ պէտք է իրագործուի. դա արդէն պատմական անհրաժեշտութիւն է, և այնքան մեծ՝ որ եթէ որ և է կողմից նա հանդիպի ամուր պարսպի՝ հարկ կայ այդ պարիսպը քանդել:

Իսկ այդպիսի մի պարիսպ է ներկայացնում այժմեան լորդերի ժողովը: Հետևապէս պէտք է քանդել վերջինս, գոնէ նորա ներկայ կազմը: Ահա այն եզրակացութիւնը, որին հասել է լիբերալ կուսակցութիւնը և յատկապէս Գլադստոնը:

Լորդերի ժողովի անյաղթելի կամակորութեան, նկատմամբ Գլադստոնը համոզւել է նաև այլ իրողութիւններով, պարլամենտական անցած շրջանի ընթացքում: Լիբերալ մինիստրութիւնը հանդիպեց խիստ ընդդիմադրութեան նաև համայնքների ինքնավարութեան նոր ծրագրի խնդրում, որպէս նաև բանւորների ապահովացման օրէնքի նկատմամբ: Լորդերի ժողովը աշխատեց այդ օրէնքների էական մասերի զօրութիւնը ի չիք դարձնել: Լորդերի պալատը, սակաւ անդամների բացառութեամբ, սիստեմական ընդդիմադրութիւն է ցոյց տալիս լիբերալ մինիստրութեան, ունենալով իբր պարագլուխ լորդ Սոլսբերին:

Այսպիսով ահա Գլադստոնը պէտք է միտք չղանար լորդերի դէմ անեղ պատերազմ սկսել: Ինչով նա կարող է ազդել նոցա վրայ, եթէ ոչ սպառնալիքով լորդերի պալատը (ժողովը) քնջել:

Սկսած 1832 թւականից, երբ կատարւեց անգլիական մեծ ռեֆորմը, որով անգլիական արխտոկրատիան՝ օրէնսդրութեան գործում կորցրեց իւր նախկին իշխանութիւնը, այդ ժամանակահից սկսած լորդերի ժողովը ծառայում էր իբր մի մեղմացնող օրգան,

իրան հաւասարապէս հեռու պահելով մեծ կուսակցութիւնների բացառիկ ազդեցութիւններից. նորա բռնած դիրքը այնպէս չէր որ խանգարէր կառավարութեան կանոնաւոր ընթացքը, միշտ մտաբերելով դուքս Վելլինգտոնի այս խօսքը թէ՛ «ամեն բանից առաջ պէտք է որ թագուհու կառավարութիւնը ընթանայ»:

Բայց այս վերջին տարիներս լորդերի ժողովը փոխել է իւր բնաւորութիւնը, ներկայացնելով պարզ ի պարզոյ մի մասնաճիւղ ծայրայեղ պահպանողականների ակումբի: Նորա մօտ 600 անդամներից լիբերալները (յառաջդիմականներ) հազիւ 40 հոգի են:

Նա իւր բնաւորութիւնը փոխել է նաեւ մի այլ կողմով: Մինչև մօտ ժամանակներս հողատիրական արիստոկրատիան իրան անկախ էր պահում մեծ գործարանական արդիւնաբերութեան գործատէրերի և բանւորների ազդեցութիւնից: Արդարութեան ոգուց և մասամբ նոյն իսկ մի տեսակ նախագծից ղէպի կապիտալիստները, որոնք ներկայացնում են նոր ժամանակի իշխող և ղեկավարող տարրը, լորդերի ժողովը անցեալներում քւէարկել էր յօգուտ այն օրէնքների, որոնք հովանաւորում են բանւորների աշխատանքը:

Իսկ ներկայումս սեփականութեան երկու տեսակների՝ հողայինի և դրամականի ներկայացուցիչների մէջ համաձայնութիւն է կայացած երեւում: Ներկայումս լորդերը պաշտպան են հանրիսանում միաժամանակ թէ՛ հողային սեփականատէրերի և թէ՛ գործարանատէրերի:

Այսպէս ուրեմն լորդերի դէմ՝ կռիւը դառել է մի անհրաժեշտութիւն: Խնդիրը սա է թէ ինչ կաս ունի դորա հետ Գլադստոնի հրաժարականը:

Ահա թէ ինչումն է այդ կասը: Իրլանդական ինքնավարութեան օրէնքը անպատճառ յաղթանակ է տանելու. այդ զգում են ամենքը. բայց քանի որ լորդերի ժողովը ներկայ կազմն ունի, այդ օրէնքը չի կարող ներկայ հանգամանքներում անցկենալ: Բայց ոչ միայն իրլանդական բիլլը աչժամ չի կարող անցկենալ, այլ և ներկայ հանգամանքներում չեն կարող կատարել նաեւ ուրիշ, նոյնպէս շատ կարևոր և անհրաժեշտ վերանորոգութիւններ: Անգլիան կանգնած է աչժամ այն կէտի վրայ որ պէտք է յեղափոխութիւն կատարի. այդ նա կանի իւր ձեռով՝ ռեֆորմների միջոցով, ինչպէս նա արել է ան-

ցեալում, հակառակ մի քանի ուրիշ ազգերի սովորութեան, որոնք, փոխանակ ռեֆորմներով յեղափոխութիւն կատարելու, յեղափոխութիւններով ռեֆորմներ են կատարում:

Բաժանել Եկեղեցին Պետութիւնից Ուէլսի իշխանութեան մէջ և Շոտլանդիայում, նորից ընտրողական ռեֆորմ կատարել, տալ բաւարարութիւն բանւորական ընկերութիւնների (տրէդ-ունիոնների, trade—unions) պահանջներին, տալ ինքնավարութիւն Իրլանդիային—հա լիբերալների այժմեան ծրագրի գլխաւոր կէտերը:

Արդ, այդ բոլորից ա՛յն խնդիրը, որը Գլադստոնի համար կատարելապէս հասունացել է, դա՛ իրլանդական ինքնավարութեան խնդիրն է: Մնացած խնդիրների հետ Գլադստոնը այնքան մօտիկուց ծանօթ է, նոցա բաւականաչափ է մշակել: Իսկ իրլանդական խնդիրը, ներկայ հանգամանքներում, չի կարող անցնել մէն մենակ. նա կանցնի, բայց որպէս կէտերից մէկը լիբերալ կուսակցութեան ամբողջ ծրագրի: Իսկ այդ ծրագրի հետ ի միասին պէտք է նախապատրաստել լորդերի ժողովի նոր կազմակերպութիւն:

Այդ ամենի համար Գլադստոնը, իւր 85 ամեայ հասակի ծանրութիւնը ուսերի վրայ՝ արդէն շատ է ծեր: Գորա համար պէտք են նոր սերունդ, նոր ոյժեր: Գլադստոնը, իւր հրաժարելովը ներգործական դերից՝ լիբերալ կուսակցութեան ղեկավարութիւնից՝ փակում է ոչ միայն իւր քաղաքական ասպարէզը, այլ փակում է նաև լիբերալ կուսակցութեան կեանքի, դորանով իսկ անգլիական ներքին քաղաքական կեանքի մի մեծ շրջան, այն շրջանը որ արդիւնք էր 1832 թւականի ընտրողական ռեֆորմի:

Գլադստոնը, ամենափառաւոր ներկայացուցիչը ցայժմեան անգլիական լիբերալիզմի, այն շրջանում, որ բացել էր 1832 թւականի ընտրողական օրէնքը, հեռանում է այժմ գործերից կտտարեալ գիտակցութեամբ իւր մեծ անւան, հեղինակութեան և դեռ ևս գործելու ընդունակ ժամանակ: Բաց հէնց դորանով նա հասկացնում է այն քաղաքական կտակի լրջութիւնը, որ նա այժմ թողնում է իւր քաղաքական ժառանգներին, լինի այդ ժառանգը իւր նշանակածը՝ լորդ Ռոզբերին թէ մի ուրիշը: Բաց նա դատել է որ յարմարագոյն մարդը այդ կտակը կատարելու՝ իւր աշխատակից

և բարձր աղնականութեան պատկանող Ռոգբերին է, որը իւր ծննդեան իրաւունքով՝ իբրեւ անգլիական պէ՛ր անդամ է այն լորդերի պալատի, որի դէմ պէտք է սկսել պատերազմը:

Ա. ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՅ

II

Ի Տ Ա Լ Ի Ա

Երեք պետութիւններ այս վերջին երեք ամիսներս մանաւանդ ուշք դարձրին իրանց վրայ քաղաքական կեանքի անցքերով, որոնց կարեւորութիւնը մեծ քաղաքական շահեր է ընդգրկում. դոքա են Խալիլա, Գերմանիա և Անգլիա: Առաջինում՝ այն զրութիւնն է որ տեղեւել է նորակազմ Կրիսպի՛ի մինիստրութեան համար ի դիմաց ներքին ապստամբական խռովութիւնների Սիցիլիա կղզում և պետութեան այլ տեղերում, բայց մանաւանդ ի դիմաց այն ծանր ֆինանսական կրիզիսի, որի դէմ հերոսական կռիւ է պահանջուում. Գերմանիայում՝ այն յաղթութիւնն է, որ տարաւ կայսերական կառավարութիւնը գերմանական-ռուսական մաքսային դաշնադրութեան խնդրում. Անգլիայում՝ Գլադստոնի անակնկալ հրաժարականն է և Ռոգբերիի մինիստրութեան կազմելը, որի հետ կապ ունի ոչ միայն հին մեծ մարդու ֆիզիկական անկարութիւնը, այլ անգլիական ներքին քաղաքականութեան մի նոր ֆազիսի մէջ մտնելը:

Ինչ վերաբերում է Գլադստոնին, դորան մենք առանձին յօդւած նւիրեցինք վերևում: Այստեղ մենք կանգ կ'առնենք Խալիլայի գործերի վրայ, որոնք մեր ընթերցողների համար առանձին լուսաբանութեան կարօտ են:

Սիցիլիայի ապստամբական շարժումները պատահական չեն կարող համարուել: Նոքա բղխում են մի դժգոհութիւնից, որ ոչ միայն պարբերական է, ժամանակ առ ժամանակ կրկնող, այլ և սուր կերպարանք է ստացել: Հազիւ Կրիսպի՛ի նոր մինիստրութիւնը կազմակերպւած էր և ահա ամեն օր Սիցիլիայի մի որ և է տեղում ապստամբութիւն սկսեց պայթել աղաղակներով՝ «կորչի մաքսը, կորչի հարկը»: Եւ բնակիչների ու զօրքի միջև ընդհարումները դառան անխուսափելի: Նոր մինիստրութիւնը, իրերի այդ զրու-

Թեան մէջ, տեղ լիազօր իրաւունքներ զենեալ Մորրա դի Լաւրիանօն, հաստատելով այդպիսով այդ կղզում զինուորական կառավարութիւն, պաշարման դրութիւն: Պա բնական էր, և երբ, մարտի սկզբին, իտալական պարլամէնտում վիճուում էր այն բացառիկ միջոցների մասին, որոնց ենթարկեց Սիցիլիան տարւայ սկզբում բռնկած ապստամբութիւնների պատճառով, պարլամէնտը 342 ձայնով ընդդէմ 45-ի իւր հաւանութիւնը տեղ կառավարութեան այդպիսի վարմունքին, տալով նրան այդ բանի համար եղած արտակարգ միջոցի վարկը:

Վերը մենք արդէն ասացինք որ Սիցիլիայում կրիզիսները պարբերական են: Եւ այն, ինչ ընդհանուր նշանակութիւն է տալիս Սիցիլիայի ապստամբական շարժումներին, այն կապն է որ կայ դոցա և Խալիպի ընդհանուր դրութեան մէջ: Սիլիլիան մի վերին աստիճանի բարեբեր երկիր է, հռչակւած հին դարերից ի վեր. դա հին Տրինակրիան է, հին յոյների այդ մենաշնորհեալ կղզին, որը շատ ազգեր աշխատել են իրանց ձեռքը գցել՝ Կարթագէնի Ֆինիկիացիք, Սիկելիացիք, Հռոմայեցիք, Արաբներ, Նորմանդացիք, եթէ խօսենք միայն հին ժամանակներից: Ներկայումս նա, Սիջերկրական ծովի այդ ամենամեծ կղզին, չորս վերստաչափ նեղուցով միայն անջատւած Խալիպի ցամաքից՝ ունի մօտ 3 միլիոն 150 հազար բնակիչ, և բաժանւած է եօթ պրովինցիաների, Պալերմօ գլխաւոր քաղաքով: Հնումը նա աշխարհքիս ամենահացաբեր և զեղեցիկ երկիրների շարքումն էր: Ներկայումս այդ օրհնւած երկիրը ոռոգւում է մի թուլամորթ ազգաբնակութեան քրախնքով և արտասունքներով, մի ազգաբնակութեան, որը մնի համ չի տեսնում երբէք և ուտում է մի այնպիսի հաց, որից մի նմուշ նորերումս զրւած է եղել Հռոմի լրագիրներից մէկի բերօնեւում և որը զարհուրանք էր պատճառում նոյն իսկ Պարիզի պաշարումը կրածներին: Հողային տնտեսութիւնը այդ երկրում ամենաանտանելիներիցն է: Վաշխառութիւնը զրականապէս կրծում է այդ ժողովրդին: Հողը բաւական չէ որ տրւում է կապալառուների, վերջին ժամանակներս սկսել են երեւալ բացի նոցանից նաև այլ տեսակ միջնորդներ սեպհականատէրերի և մշակողների մէջ, միջնորդներ, որոնք հողերը իբր գրաւ վերցնում են սեպհականատէրերից վաշխառական տոկոս-

ներով տւած պարտքերի համար: Պաշտօնական նոր կատարած խուզարկութիւնը ցոյց տւեց որ Սիցիլիայում երկրագործական բանւորի օրական միջին վարձն է 60 սանտիմ (ոսկով հաշւած մեր 15 կոպէկը) և այն էլ տարւայ մէջ բանւորական օր հաշւում են միայն երկու հարիւր օր. իսկ պատգամաւոր Դէֆելիս իջեցնում էր այդ թիւը հարիւր վաթսունի: Վաշխառութիւնը այնքան մեծ չարիք է, որ նախկին մինիստր-նախագահ դի Ռուդինի, Սիցիլիայի ներկայ դրութիւնը բարւոքելու համար միայն մի դեղ է առաջարկում, այն է օրէնք վաշխառութեան դէմ: Բաց բնական է որ դա բաւարար միջոց չի կարող համարւել. նորա ներգործութիւնը կարող է միայն հեռաւոր ապագայում երեւալ, իսկ ներկան աւելի արմատական միջոցների է սպասում:

Այդ երկրում տիրող անումալիաներից յիշենք նաև հարկային հանգամանքները: Հարկերը աչդտեղ անտանելի են և անխիղճ: Բաւական է ասել որ Սիցիլիայի համայնքներից 345 զիւղական համայնքներ վճարում են 22 միլիոն 218 հազար Փրանկ ուտետի հարկ, որ անում է ութ Փրանկ ամեն մի զիւղական բնակչի համար, կամ 60/0 օրավարձ բանւորի ամբողջ եկամտի, մինչդեռ Իտալիայի շատ աւելի հարուստ պրովինցիաներից Պիեմոնտում 1,133 համայնքներ՝ հաւասար ազգաբնակչութեամբ՝ վճարում են միայն 17 միլիոն Փրանկ, Վենետիկի պրովինցիայում 771 համայնքներ՝ հաւասար թւով հարկատուներով վճարում են միայն 7 միլիոն 200 հազար Փրանկ:

Դոքա պերճախօս թւեր են: Եւ չպիտի զանց առնել նաև այն որ հարկահանները անողորմ են, և պէտք է վաճառել հունձը և անշարժ կայքեր—հարկի պակասորդը վճարելու համար: Վերջերքումս պատմում էր Վալդուարնէրա զիւղացու մի դէպք. վերադառնալով դաշտից՝ նա իւր հետ բերել էր մի քանի կանաչեղէն. հարկահանը (Իտալիայում, որպէս նաև Ֆրանսիայում գոյութիւն ունի համայնական մաքս, որ վերցնում են մի ապրանք զիւղ կամ քաղաք ներմուծելու ժամանակ, և որը յայտնի է octroi անունով), հարկահանը պահանջում է 35 սանտիմ մաքս. իսկ զիւղացին ունէր ընդամենը 30 սանտիմ: Եւ ահա առանց այլեւայլութեան խըլւում է զիւղացուց սորա հագի շորը...

Զարմանալու էի որ այդ համայնքում ժողովուրդը, մի քանի ժամից յետոյ՝ ամբողջապէս ոտի կանգնեց...

Ինչ վերաբերում է երկրագործութիւնից դուրս աւելի երկրորդական արդիւնաբերութիւններին, այդտեղ ևս, օրինակ ծծումբի արդիւնահանութեան մէջ՝ վրդովեցուցիչ բաներ են պատահում, որոնց վրայ կոմսուհի զէ Մէաթ (Meath) նորերումն զգացած խօսքերով հանրային ուշադրութիւնը դարձրեց:

Աւելցնենք նաև, որ ապստամբական շարժումներ տեղի ունեցան նաև Իտալիայի մի բոլորովին ուրիշ տեղում ևս՝ Մասսա-Վարարա պրովինցիայում (Ֆլորենցիայից արեմուտք-հիւսիս), ուր նոյնպէս հաստատուեց զինւորական վարչութիւն և պաշարման դրութիւն:

Փետրւարին արդէն կարգը վերականգնած էր ամենուրեք:

Սակայն մենք չենք ուզում փակել մեր տեսութեան այս գլուխը, առանց չիշատակելու միջազգային քաղաքականութեան համար մի շատ բնորոշ երևոյթ: Իտալական թէև ոչ կարևորագոյն թերթերից մի քանիսը աշխատեցին Սիցիլիայի ապստամբական շարժումները կապել ոմանք Անգլիայի և ոմանք Ֆրանսիայի գաղտնի դիտաւորութիւնների հետ: Իրողութիւնը սա է որ մի շարք սիցիլիական համայնքներ խնդրեցնելով դիմել էին Անգլիայի Վիկտորիա թագուհուն, խնդրելով յայտարարել կղզու վրայ իւր հովանաւորութիւնը և կղզին դնել այն քաղաքական դրութեան մէջ, որ կար լորդ Վիլիամ Բենտինկի կառավարութեան ներքոյ Նապոլէոնեան պատերազմների ժամանակ, ներկայ դարուս սկզբին: Եւ իբր թէ Անգլիան, օգտւելով այդ պետիցիաներից, խրախուսում եղած լինի սիցիլիական ապստամբութիւնները...

Բայց այնքան էլ անմեղ չէր մի այլ մեղադրանք, որի համաձայն իբր թէ Ֆրանսիան, որի հետ Իտալիայի յարաբերութիւնները, ինչպէս յայտնի է, բաւականին լարւած են այն օրից երբ Իտալիան մտել է Գերմանիայի և Աւստրիա-Ունգարիայի հետ հռապետական դաշնակցութեան մէջ, իբր թէ, ուրեմն, Ֆրանսիան իւր փողով նպաստում լինէր սիցիլիացի ապստամբներին, ինչպէս որ

հարիւր տարի առաջ, 1793 թականին, Անգլիան էր իւր փողով նսպատում ֆրանսիացի ղէմ եղողներին...

Վերջապէս գերմանացի սոցիալիստներին էլ խնդրի մէջ մտցրին, որոնք իբր թէ պէտք է զրգուած լինէին Սիցիլիացիներին թէ փողով և թէ աջ և աջ բրոշիւրներով...

Սակայն խառնացող համար հայրենասիրութիւնը միակ այն կը լինէր, որ զրպարտութիւնների տեղ՝ հիմնաւոր ուշք դարձնէին արդէն հանրաժանութ սոցիալական և տնտեսական անտանելի հանգամանքների վրայ...

Բայց պաշտոնական խուզարկութիւնները ցոյց տւին որ գաղտնի ընկերու թիւներ Fasci անունով, այնու ամենաֆիւզիկ դեր կատարել են:

Բայց եթէ վերը պատմած շփոթութիւններն էլ եղած չլինէին, Կրիսպին մինիստրութիւնը ունէր ծանր և շատ ծանր խնդիրներ լուծելու: Անցեալ տարւայ «Մուրճ»-ի վերջին համարում արդէն ասել ենք թէ որն է այդ ծանր խնդիրը. դա՝ Ֆինանսականն է: Իրողութիւնը սա է որ Խառնիւն, լինելով մէկը եւրոպական վեց մեծ պետութիւններից, չունի բաւականաչափ կարողութիւն իւր ծախսերը ծածկելու համար և այնու ամենայնիւ նա իւր զօրքի վրայ պարտաւորւած է համարում մսխել մեծ գումար՝ մեծ պետութեան վաջել զիրքի մէջ իրան պահպանելու համար: Պետական բիւջէտի բացը հաւասար է լինում 100 միլիոն ֆրանկի, իսկ ներկայ 1894/95 բիւջէտային տարւայ համար, ինչպէս հաղորդեց հեռագիրը, Ֆինանսների մինիստր Սոնինիօն հաշուել է 177 միլիոն ֆրանկ, որ ամբողջ բիւջէտի մօտ $\frac{1}{10}$ է կազմում: Դա մի զեֆիւյիտ է, որից զարհուրել կարող է ամենահարուստ երկիրը: Եւ բացի այդ՝ կարճ ժամանակեայ պարտք պէտք է վճարել կէս միլիարդ ֆրանկ:

Երբ Կրիսպին, անցեալ տարւայ նոյեմբերին, կոչւեց երկրի կառավարութեան ղեկը իւր ձեռքը վերցնելու, դա արդէն նշան էր զրութեան անելանելիութեան: Իսկ Կրիսպին էլ իւր կողմից, տեսնելով թէ ղեկարութիւնը ինչու՞ն է, Ֆինանսների մինիստր հրաւիրեց պ. Սոնինիօնին, որին Ֆինանսական գործերում մեծ ձեռնհասութիւն են վերագրում: Բայց այն ճրագիրը, որ անցեալ ամիս

Սոննինօն առաջարկեց իտալական պարլամէնտին—բաւարար լուծումն համարեց: Դեֆիցիտը ծածկելու համար նա առաջարկում է մի կողմից խնայողութիւններ, միւս կողմից նորանոր հարկերի դիմել, մինչդեռ եղած հարկերի ծանրութիւնը անտանելի է համարոււմ: Խնայողութիւնները հաշւած են 45 միլիոն միացն, այսինքն դեֆիցիտի քառորդը: Իսկ նոր հարկերով նա ենթադրում է ձեռք բերել 100 միլիոն: Եւ այդ նոր հարկերից 17 միլիոնը ընկնում է ոչ-շինեած հողային սեփականութեան վրայ, որ նոյնն է թէ երկրագործութեան վրայ, այն, որի խղճալի դրութիւնը արդէն ամբողջ լուսաւոր աշխարհքի խիղճն է շարժում: Շարժական կաշքերից պէտք է ստացել նոր 52 միլիոն. գիւղական և քաղաքային համայնքները, որոնք հազիւ հազ կարողանում են իրանց հաշիւները ծայրը ծայրին հասցնել, պարտաւորուում են համայնական հարկերի մի մասը պետութեանը տալ: Աղի հարկը որ առանց այն էլ ընդհանրապէս մի անիծւած հարկ է, աւելցրած է 8 միլիոն ֆրանկով: Ժառանգութեան հարկերը համեմատապէս աւելի քիչ են աւելցրած, 4 միլիոնով միայն, մինչդեռ ներկայ ժամանակի ոգին աւելի այդ հարկի աւելացնելն է պահանջում: Մի քանի միլիոն էլ սպասուում են ալկոհոլից և այլն:

Վերջապէս Սոննինօն ստեղծում է մի ընդհանուր հարկ եկամուտների վրայ, որը յունւարից 1895-ի պէտք է տալ 10 միլիոն ֆրանկ:

Այս ծրագրին հետևում են մի շարք միջոցներ հասարակաց պարտքի և գանձարանի պարտքերը թեթեւացնելու համար, դրամական դրութիւնը բարոքելու համար և թուղթ փողի մասին:

Իտալիայի ներկայ ֆինանսական դրութիւնը որ արդէն շատ տարիների սովորական վիճակն է, անկասկած յառաջացել է ոյժից վեր զօրք պահպանելուց. բաց կան նաև այլ պատճառներ, որոնք ֆինանսական լինելով՝ պակաս լոյս չեն սփռում երկրի ներքին քաղաքական հանգամանքների վրայ: Իտալական կառավարութիւնները սովորութիւն ունեն մեծ ձեռնարկութիւններից առաջ նախապատրաստել հասարակաց կարծիքը, յանձնարարելով մի հրապարակախօսի մինիստրական կարծիքները հրապարակ հանել: Եւ շատ կարելի է որ այդ զրւածների բնաւորութիւնն է կրում անցեալ ամիս հրա-

տարակած պ. Տուրիէլլօի մի բրոշիւրը «Պարլամէնտի զմը Խտալիացում», որի մէջ կան էջեր նաև Ֆինանսական խնդրի մասին: Տուրիէլլօն գտնուում է Իտալիայի ներկայ Ֆինանսական, տնտեսական, անգամ բարոյական կրիզիսի գլխաւոր պատճառը այն քաղաքական տրանսֆորմիզմի մէջ (կերպարանափոխութիւն), որ կատարեց հանգուցեալ Դեպրետիս († 1887-ին), որ երրորդ անգամ մինիստր-նախագահ նշանակեց 1881 թւականին: Դեպրետիսը աշխատեց և յաջողեց քանդել պատմականապէս կազմած կուսակցութիւնները, պարլամէնտը դարձնելով անհատական պատեալներին ներքին ժողով, սկզբունքների տեղ շահեր դնելով, կարծիքների խմբերի տեղ դնելով շահախնդիրների խմբեր: Այսպիսով պարլամէնտականութիւնը Իտալիայում աղաւաղեց և այդ գցեց երկիրը այն վիճակի մէջ, որից պէտք է այժմ դուրս բերել:

Չուզընթացաբար դորա հետ, Դեպրետիսը, ի հաճոյս տեղական շահերի և շահախնդիրների, ծրագրեց հազարաւոր վերստերի երկաթուղային գծեր մի քանի միլիարդ ֆրանկ արժողութեամբ: Իտալիայի ամենամեծ երկաթուղային շինողներից մէկի՝ պ. Կոտրանի հետ՝ Տուրիէլլօն հաստատում է որ դորանով ստեղծւեց 5 միլիարդ ֆրանկի պարտք, տարեկան 100 միլիոն երկաթուղային բիւջէտով և 70 միլիոն ֆրանկ դեֆիցիտով. և այդ է որ Իտալիայի Ֆինանսների մէջ ահագին ծակ բացեց:

Երևի Սոննինօի վերը չիշած ծրագիրը կազմելու համար էր որ թագաւորական հրամանով պարլամէնտի նոր բացումը, որ պէտք է տեղի ունենար յունւարի 25-ին, յետաձգւեց մինչ 20 փետրւարի (նոր տոմար). այդ յետաձգումը կատարւեց առանց բացատրութեան և միայն երկու օր առաջ քան պէտք է պարլամէնտը բացւէր: Պահանջւում էր մի փոքր խաղաղութիւն և հանգստութիւն՝ նախաժամեւելու համար միջոցների մասին Ֆինանսական ծանր դրութիւնից դուրս գալու համար: Այժմ, երբ Սոննինօն իւր ծրագրի հետ արդէն ծանօթացրել է պարլամէնտին և ամբողջ երկրին, այժմ, ասում ենք, աւելի ևս պարզւում է որ դրութիւնից դուրս գալու համար՝ իրօք որ պահանջւում են ոչ սովորական միջոցներ և բեֆորմներ:

Ինչ վերաբերում է զուտ հարկերին, նոցա հետ մենք արդէն

ծանօթացանք վերեւ: Բայց կայ մի այլ խնդիր որի մասին մեզ
մնում է խօսել:

Ֆինանսական ծրագիրը ներկայացնելուց յետոյ Հումբէրտ թագա-
ւորի կառավարութիւնը, լաւ ասած՝ Կրիսպին, պահանջեց պարլա-
մէնտից «լիազօր իրաւունքներ»: Այդ նշանակում է թէ կառա-
վարութիւնը կամենում է գործել առանց պարլամէնտի: Այդ պահանջը
ամբողջ Խալիպում գործեց ամենախորին տպաւորութիւն: Պարլա-
մէնտական կիսմբում դա ամենեւին չլսած մի բան է: Միմիայն
ամենամեծ վտանգների ժամանակ կարելի է արդարացնել մի այդպիսի
սի քայլ: Դա մի տեսակ զիջոտաւորութիւն է: Երեւի դրութիւնը
այնպէս է որ արդարացի է այդպիսի մի պահանջ: Տեսնենք առա-
ջարկը ինչի մէջն է կայանում: Առաջին յօդւածով տրւում է թա-
գաւորին, մինիստրներին պատասխանատւութեամբ՝ լիազօր իրաւունք-
ներ: Երկրորդ յօդւածով ստեղծւում է մի մասնաժողով, բաղկացած
հինգ սենատորներից, հինգ պատգամաւորներից և հինգ պաշտօնեանե-
րից— թագաւորին օգնական լինելու համար: Եւ դրա պէտք է նշա-
նակեն թագաւորական դեկրէտով: Երկրորդ յօդւածով յայտնւում
է որ յունւարի 1-ին 1895 թ. պարլամէնտը վերստին բացւելու ժա-
մանակ՝ կառավարութիւնը պէտք է հաշիւ ներկայացնի ազգային
ներկայացուցչութեանը՝ կատարած գործերի համար:

Որ դա մի համարձակ առաջարկութիւն է, դորա մէջ կասկա-
ծել կարող է միայն պարլամէնտական պետութիւնների սահմանա-
դրութիւններին անձանօթը: Պարլամէնտական երկրում մի տարի եր-
կիր կառավարել առանց պարլամէնտի— դա չլսած բան է: Ոչ ոք
ի հարկէ չէր կարող մի քանի ամիս առաջ կարծել թէ այդպիսի
մի խնդրի առջև դրած կը լինի Խալիպան, բայց միայն այս քանը
յայտնի էր որ Կրիսպին, և միայն Կրիսպին բաւականաչափ քաջու-
թիւն կունենայ որ և է համարձակ գործ կատարել ներկայ Խալիպա-
յում: Նորա անվեհերութեան մասին մենք այս կարծիքն ենք յայտ-
նել անցեալ տարւոյ դեկտեմբերին, թէ երկրի ֆինանսները կանո-
նաւորել Խալիպայում հնարաւոր է միայն զօրքը պակսեցնելով:
Մեծ քաջութիւն է հարկաւոր զօրքի պակսեցնելը գլուխ բերել:
Բայց այս ևս հաստատ է որ եթէ կայ Խալիպայում մէկը,
որ այդպիսի մի քաջութիւն կարող է գործել առանց

վախենալու—դա " րիսպին է (տես «Մուրճ» 1893 № 12, էջ 1942):

Կրիսպին պահանջում է «լիազոր իրաւունքներ» մինչ 1895 թ. յունւարի 1-ը այնպիսի արմատական դործեր կատարելու համար, որոնց իրադործելը նա, Նոտալիայում գոնէ, անհնարին է համարում, եթէ միաժամանակ մինիստրութիւնը զրաժ լինի անհրաժեշտութեան մէջ պարլամէնտի վիճաբանութիւններին մասնակցել, այլ և այլ կուսակցութիւններին ընդդիմադրել, կուսակցական ինտրիգաների դէմն առնել և այլն, մի խօսքով՝ եթէ նա ստիպւած լինի միաժամանակ նաև պարլամէնտական քաղաքականութիւն բանեցնել:

Լիազոր իրաւունքներ ձեռք բերելով՝ Կրիսպին ցանկանում է քաղաքացիական և զինւորական վարչութիւնների մէջ մեծ փոփոխութիւններ անել, այդ վարչութիւնները աւելի արժան նստացնելու համար պետական զանձարանին: Նւ որովհետև այդ փոփոխութիւնները պէտք է շօշափեն բարձրաստիճան բազմաթիւ անձերի և տեղական համայնքների շահերը, այդ պատճառով է երևի Կրիսպին ցանկանում, որ այդ դործը կատարելիս առանց միջամտութեան պարլամէնտի, որի անդամներից շատերը այդպէս կամ այնպէս կապւած են այդ անձերի և տեղական շահերի հետ:

Արդարև սա հաստատ է որ միացած Նոտալիայի համար (իսկ նա միացած է 1859 թւականից սկսած) կառավարչական և դատաստանական մեքենայի անիւները շատ շատ են: Այդ իրողութիւնը ոչ միայն նկատուած է, այլ և այնքան ճանաչուած է, որ երկու անգամ այս վերջին երեսուն տարիների ընթացքում, եթէ չենք սխալւում, առաջին անգամ 1861-ին, երկրորդ անգամ 1891-ին, իտալական պարլամէնտին ներկայացրած է եղել վարչական և դատաստանական ատեանների բեֆորմը. բայց այդ նախագծերը երկու անգամ էլ դուրս են եկել պարլամէնտից՝ ճխլած, ազաւազւած շնորհիւ այն բանի, որ անհնարին է եղել զիմադրել ճշմանը այն բազմաթիւ պատգամաւորների, որոնցից ամեն մէկը ուզեցել է իւր զաւառի ատեանները պահպանել ի վնաս պետական բիւջէտի:

Բայց որքան ավուր բան է մտածել որ մի մեծ երկրում, ինչպիսին Նոտալիան է, մէկը այն մեծ պետութիւններից, որոնք աշխարհի քաղաքականութիւնն են կառավարում, այդպիսի մի երկ-

րում, ասում ենք մենք, հարկաւոր է դատում գիշտատորութեան դիմել ներքին բեֆորմներ կատարելու համար, որովհետեւ, վերջ ի վերջոյ, ինչ բան է լիազօր իրաւունքներին պահանջը, եթէ ոչ դիքատատորութիւն...։

Մարդու հաւատալը չի գալիս թէ մի որ և է երկու տասնեակ միլիոն ֆրանկ խնայելու նպատակով անհրաժեշտ վարչական փոփոխութիւններ անելու համար՝ այդպիսի արտասովոր քայլին դիմելը հարկաւոր լինէր։ Թէ՛ զուցէ Կրիսպին մինիստրութիւնը ի նկատի ունի նաև զօրքի կրճատումը, որի մասին նա ոչ մի խօսք չի յայտնել և խոյս էլ է տալիս բան ասել. և բացի դորանից՝ նորա ենթադրած փոփոխութիւնները աւելի մեծ ծաւալ ունեն քան ինչ յայտնւել է նորա ճառերից։ Սա հաստատ է միայն որ Կրիսպին ապակենտրոնացման սկզբունքի պաշտպան է եղել անցեալում։ Նա յայտնում է որ ներկայ կենտրոնականութիւնը (centralisation) միանգամայն հակառակ է իտալական դարևոր աւանդութիւններին և որ դա մի պարսաւելի ժառանգութիւն է օտարների (նապոլէոնի) միջամտութեան իտալական գործերի մէջ, դարուս սկզբում։ 1887-ին Կրիսպին արտասանեց այս հռչակաւոր խօսքը—վերի ծայրում՝ միապետութիւն, հիմքում և տեղական հիմնարկութիւններում՝ հանրապետութիւն։ 1889-ին Կրիսպին զրգամաբ Խալիսալում մտցրեց համայնքի և պրովինցիայի (գաւառի) ինքնավարութիւնը։

Սակայն աւելցնելու է, որ Կրիսպին, հետևելով իւր հրամանաւորական բնաւորութեանը, չնայած ապակենտրոնացման քարոզին՝ մինիստր եղած ժամանակ իսկեց քաղաքային ինքնավարութիւններից ոստիկանութիւնը և քաղաքացիական պահապանների պաշտօնը ջնջեց։

Լիազօրութիւնների առաջարկը իսկոյն ընդունեց պատգամաւորների ժողովում մի մասնաժողովի քննութեանը ենթարկելու համար։ Հետևանքը կը հաղորդենք իւր ժամանակին։ Սակայն պէտք է կարծել որ հեշտութեամբ նա չի ընդունելիլ պարլամէնտի կողմից—եթէ երբէք նա ընդունէի։ Այդտեղ պակաս չեն մարդիկ որոնք միշտ պատրաստ կը լինեն Կրիսպին հետ կուլի մտնելու։ Նիկոտրա, Յանարդելլի, գի Ռուզինի, Ջիլլիստիֆն անգամ կը գործեն։ Ի դէպ յիշենք որ պատգամաւորների ժողովի նախագահ (փետրւարին) ըն-

տըրւեց Բիանքերի, որը թէև մեղմ բնաւորութեան տէր մարդ է (և 70 տարեկան), բայց և այնպէս կուսակցական տեսակէտից պատկանում է այն խմբին, որի զլուխը դի Ռուզինին է: Բայց անկարևոր է իմանալ որ Յանարդելլին, որը բարեկամ է Կրիսպինին, ստացաւ պատգամաւորների թւի կէսից միայն չորս ձայն պակաս:

Ն.

Յ. Գ.—Այն մասնաժողովը, որ կազմել էր յօդաճում յիշած լիազօրութիւնների խնդիրը քննելու համար, իւր անդամների ձայների մեծամասնութեամբ՝ վճռեց մերժել կառավարութեան առաջարկութիւնը: Հաւանական է որ պատգամաւորների ժողովն էլ նոյն կերպ կը վերաբերւի խնդրին:

Ն.